

המלחמה, המנגנונים הממלכתיים ואנחנו/עדי שרצר ואיתן דוניץ

(פורסם ב"מקור ראשון" ב-27 באוקטובר)

השבועות האחרונים מעלים אצל כולנו שאלות קשות, הנוגעות לא רק בתפקוד הצבא והמדינה, אלא גם במבט עמוק יותר על הגיונותיה הפנימיים של מדינת ישראל.

בנאומיו, הנשיא האמריקני ביידן תלה את חוזקה של ישראל באמרה נשכחת של גולדה מאיר לפיה, "הנשק שלנו הוא שאין לנו מקום אחר ללכת אליו". אבל האם זהו מקור העוצמה שלנו? האם ה"ביחד" הישראלי תלוי כולו על תחושת האין ברירה? האם בעתות שלום אין לנו תקומה כחברה? אנחנו לא סבורים כך.

חוזקה של החברה הישראלית כפי שהוא מתגלה בימים האחרונים, אחרי חודשים של ויכוח מה, נובע לא רק משותפות גורל אלא גם מהסכמות וממנגנונים ששוכללו בשנות המדינה הראשונות. מנגנונים אלו מוודאים שהחברה הישראלית תוסיף ותתמקד במטרות-העל המשותפות לחלקיה השונים ובה-בעת מסייעים לנו לנהל את המחלוקות בינינו. בשנים האחרונות המנגנונים הללו הוסיפו לעבוד, למרות ההחלשה המכוונת שלהם, אך אנחנו חוששים שלא לעולם חוסן ולכן אנו כותבים – גם כדי שנוכל למלחמה שנכפתה עלינו וגם כדי שנגיע מוכנים יותר לימי הבנייה והתיקון שנוכחו לנו.

המנגנון הראשון הוא ההסכמיות. החברה הישראלית הייתה מאז ומתמיד מגוונת, אך בדרך כלל נמנעו ראשיה מלהכריע את יריביהם ונטו להגיע להסדרים ולהסכמות. הזיכרון הקולקטיבי מדגיש את הסזון והאלטלנה, אך האירועים האלו נצרבו בזיכרון דווקא בגלל שהיו אירועי קיצון. הרוב החילוני לא הכריע את המיעוט הדתי, אלא יצר סטאטוס קוו. הרוב היהודי הדגיש במגילת העצמאות שמדינת ישראל תקיים "שְׁוִיּוֹן זְכוּיּוֹת חִבְרָתִי וּמְדִינִי גָּמור לְכָל אֲזְרָחֶיהָ בְּלִי הַבְּדֵל דָּת, גֵּזַע וּמִין". הימין שימש אופוזיציה אחראית ובוועטת לשמאל ולהפך, ויריבים פוליטיים ניהלו ויכוחים נוקבים אך עד לשנים האחרונות הקפידו על חילופי שלטון סדורים ומכבדים. אלו עובדות יסוד שקיבלנו כמובנות מאליהן. אולם, די במבט חטוף למדינות אחרות שנוסדו לצד ישראל וסבלו כולן ממלחמות אזרחים או הפיכות צבאיות (בהן: בורמה, לבנון, אתיופיה ואפילו יוון) כדי להבין עד כמה הן יוצאות דופן.

המנגנון השני הוא הדגשת האחריות האזרחית. דוד בן-גוריון טרח שוב ושוב להדגיש את ההבחנה בין המדינה כגוף ממלכתי לבין התודעה הממלכתית של כל אזרח ואזרחית. "מדינה אינה עניין חיצוני בלבד", קבע ב-1951; ושלוש שנים מאוחר יותר הוסיף: "אחד מצרכיה החיוניים של כל מדינה... הוא לפתח בקרב אזרחיה האמונה בכוחם, ביכולתם, באחריותם, ויש סכנה מוסרית ופוליטית כשהעם מתרגל לראות בקבוצת אנשים או באיש אחד - כאילו הם המדינה". הוא שאף שהאזרח הישראלי יתנהל כריבון במדינתו, ייטול אחריות ויראה את עצמו כשותף. המחקר נוטה להציג את כשלונו של בן-גוריון בהקשר זה: ההמונים לא הלכו אחריו לנגב, היישוב הוותיק לא נרתם לטובת העולים, וניסיונו להקים מסגרת התנדבות ממלכתית נותר כלא יותר מאנקדוטה. אולם, אירועי הימים האחרונים מובילים לשיפוט היסטורי שונה. הסולידריות בחברה הישראלית, הנכונות לתרום וההירתמות המהירה של החברה האזרחית הן חסרות תקדים. זוהי ממלכתיות "מהבטן" – החלטה בלתי אמצעית של רוב הישראלים לקחת פיקוד במקום בו המוסדות הממלכתיים לא מתפקדים.

המנגנון השלישי הוא צבא העם. במהלך השנים נעטף המושג הזה במשמעויות שונות, אך בהוראתו המקורית הוא נועד להבטיח שבעת צרה יתגייס העם כולו להגנה. לכן, כשנדרש בן-גוריון להסביר מדוע הצבא כפוף למרות העם ולא למרותה של מפלגה, הוא הסביר בפשטות: "צבא הוא לא לנוי – אלא לביטחון ולהתגוננות". הרעיון היסודי שעומד מאחורי צה"ל הוא השותפות של הישראלים בהפעלתו ולכן הוא התרחב מעבר לתפקידו הפונקציונלי והפך ביטוי למעשה הממלכתי, לנכונות של בני ה-18 להניח בצד לשנים אחדות את האינטרס הפרטי למען הטוב המשותף. צה"ל הופתע ב-7 באוקטובר ומערכותיו כשלו בשעות הראשונות, ולמרות זאת, מאות אלפי ישראלים התגייסו למילואים תוך שעות בודדות. לנגד עיניהם של המגוייסים והמגוייסות לא עמד צה"ל לבדו, אלא המאמץ הקטן של היחידה שלהם והשייכות של כל אחד ואחת מהם לשלם של כולנו, לשלם שהוא אנחנו. התחושה הזו היא חלק מהביטחון הלאומי ויש לתחזק אותה – בתחקיר, בלקיחת אחריות, בהבנה שצבא העם כמו העם עצמו מורכב מאנשים ונשים המחזיקים בתפישות שונות, ובהרחבת מעגל הגיוס או התרומה החליפית לחברה כך שיכילו את כל שורות העם.

הסכמיות והסדריות, הדגשת האחריות האזרחית וצבא העם. אלו שלושה עמודי תמך חשובים של הממלכתיות שאויבינו זיהו את היחלשותם ושיש להם משמעות מיוחדת בעת הזאת. דווקא לאור המכה האיומה שספגנו, מתגלים העמודים הללו במלוא חשיבותם, אך לא לעולם חוסן. עלינו לעשות כל שאל ידינו כדי לחזור ולחזק אותם.

עדי שרצר הינו מרצה בכיר בביה"ס לחינוך באוניברסיטה העברית החוקר את מושג הממלכתיות

איתן דוניץ משמש כמנכ"ל המכון למורשת בן-גוריון